

Zöld, vagy csak zöldnek akarjuk látni?

Zsidó hagyomány és környezettudatosság

Biró Tamás

Környezettudatos-e a zsidó hagyomány? Nyilván igen, mint arra annyian rámutattak. Nyilván nem, mert egy néhány évtizedes fogalmat anakronizmus ráhúzni több évezredes forrásokra. Nyilván igen is, meg nem is, hiszen a zsidó hagyomány sokszólamú, mindenre találhatunk példát, és annak ellenkezőjére is. Vannak, akik a világ teremtésének bibliai leírásából azt hallották meg, hogy „szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hódítsátok meg azt; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó minden állaton” (Gen. 1:28). Mások pedig azt a hangot, amely szerint „és helyezte őt az Éden kertjébe, hogy megművelje azt és megőrizze azt” (u.o. 2:15).

Nem kétséges, a huszonegyedik század zsidóságának foglalkoznia kell minden kurrens társadalmi témával, így a környezetvédelemmel is. Márpedig új és régi-új kérdésekre a hagyomány szerint a válaszok a klasszikus forrásokban keresendők meg. Nem meglepő – sőt dicséretes – tehát az a jelenség, hogy az elmúlt évtizedekben egyre több rabbi vette fel a „zöld szemüvegét”, hogy azon keresztül újraolvassa a (megfelelően kiválogatott) bibliai és talmudi szövegeket, a zsidó vallást a posztmodern kor zöld elvárásainak megfelelő *színben* mutassa fel. De vajon zöldnek látjuk-e a zsidó vallást akkor is, ha nem a kurrens teológiai–társadalmi diskurzushoz veszünk fel szemüveget, hanem a zsidó eszmetörténet (a lehetőségek szerint objektív) kutatásához?

A világ bármely kultúrájában felfedezhetők környezettudatosként is értelmezhető jelenségek, mint például a természet tisztelete, az állatok iránti empátia, a természeti források (főleg a termőföld) hosszú távú megőrzése, a pocsékolás elutasítása. Ezek azok a mindenhol felfedezhető csírák, amelyek az elmúlt évtizedekben a zöld ideológia alapjaivá váltak. Vajon zöldebb-e a zsidóság, mint a világ legtöbb természeti, ókori, középkori népe? Többen érzékenyek-e a természet értékeire, mint máshol?

Kevesen – és így a Biblia szerzői sem – énekelték meg úgy a természet szépségeit, mint az ókori görögök. A bibliai zsoltáros a Teremtőt dicsérte a teremtményeiért, nem a teremtményeket. Néhány évszázados mezőgazdasági tapasztalat rávezetett sok társadalmat arra, hogy az élelemtermelés hosszú távú fenntarthatósága érdekében korlátozni kell a rövid távú hasznot. Nem kizárólag a föld hetedik (*smita*) évben való parlagon hagyását előíró bibliai

törvénykezésben találjuk nyomát a fenntartható fejlődés gondolatának. A kenyeret, a föld és a fa gyümölcsét az isten(ek) adományának tekintette az ókori ember, kevésbé egy Lovelock-féle Gaiának, így a zsidó áldásszövegek is annak hálásak, „akinek a szavára lesz minden”, és „aki elteti a világokat”. Alátámasztja-e tehát a zsidó hagyomány a mai „zöld ideológiák” néhány alapvetését, túl azokon a természetes gondolatokon, amelyek univerzálisak, minden kultúrában felfedezhetőek?

Rövidesen az ostromlott város gyümölcsfáinak kivágását megtiltó tórai parancsolatot, és az abból rabbinikusan levezetett pazarlás tilalmát elemezzük. Az eredményt felületesen tekintve, az előírás a világtörténelem legrégebb természetvédő törvényének tűnhet. Azonban ennél több kellene ahhoz, hogy a Tórára és a rabbinikus forrásokra egy „öko-zsidó teológiát” építhessünk, vagy ahhoz, hogy a források mögött ilyen gondolkodásmódot feltételezhessünk. Arra lenne szükség, hogy bebizonyítsuk, a források összeférnek a modern zöld eszmerendszer állításaival.

Az alábbiakban, példaként, három ilyen állítást vizsgálunk meg:

- (1) A természetet azért kell megőrizni, mert a természet (például a biodiverzitás) önmagában értéket képvisel.
- (2) A környezettudatos viselkedés teszi lehetővé az emberiség hosszú távú fennmaradását.
- (3) A környezet védelme magas rangú prioritás, sok más (például gazdasági, társadalmi) szempontot alá kell rendelni a környezet szempontjainak.

Vajon a forrásaink egybeesnek ezekkel az állításokkal?

A „bibliai természetvédelem” legismertebb példája Mózes ötödik könyve előírása (Deut. 20:19): „Ha ostrom alá veszel egy várost, számos napig hadakozva ellene, hogy elfoglald azt, ne pusztítsd el a fáját fejszével kivágva azt, mert arról fogsz enni, így azt ne vágd ki; mert ember-e a mező fája, hogy ostrom alá jusson miattad?”¹ Ritkábban idézik a mondat sokkal pragmatikusabb folytatását: „Csak azokat a fákat, melyekről tudod, hogy nem gyümölcsfa, azokat pusztítsd el és vágd ki, hogy építs belőle erősséget a veled hadakozó város ellen, amíg el nem foglalod azt”.

Ha a fák védelme mögött a széndioxid megkötése vagy a biodiverzitás állna, a Biblia nem tenne különbséget gyümölcsfa és gyümölcsöt nem termő fa közt. Ellenkezőleg, a „mert arról fogsz enni” már az első mondatban elárulja az előírás célját. Erre hívja fel a figyelmet az egyik legjelentősebb középkori Tóra-magyarozó, Abraham ibn-Ezra is, amikor vitatkozik azokkal, akik szerint az előírás célja a fák iránti irgalom. Ibn-Ezra rámutat, a kivágás tilalma

¹ A vers harmadik negyedének másik olvasata népszerűbb a környezettudatos olvasók körében, de a kontextusban kevésbé érthető: „mert az ember a mező fája”.

kizárólag a gyümölcsfákra vonatkozik, vagyis az előírás nem a növények életét, hanem azt a „potenciális emberi életet” védi, amelyet a gyümölcsök tápértéke jelent.

A kortárs vallásos (mind zsidó, mind keresztény) öko-gondolat a *teremtett világ iránti felelőségünket* emeli ki, vagyis a természet értéke nem önmagától, hanem a Teremtőjétől származik. Ez a gondolat a fentebb említett Genézis 2:15 kreatív (az Éden-kerten túlmutató) értelmezésével, nem pedig a város gyümölcsfák védelmével támasztható alá. A Tóra az ostromlott város gyümölcsfája kapcsán a szintén idézett Gen. 1:28 szellemét követi: a természet értelme az ember szolgálata. A gyümölcsfa célja az, hogy ehessünk róla, a többi fáé pedig, hogy ostromzárát építhessünk. A zöldek fenti (1) állításával ellentétben, a természet nem rendelkezik önértékkel, sem a Tóra, sem a mérvadó középkori rabbik szerint.

Lehet-e más rabbinikus értelmezése a vizsgált előírásnak? Aki egyáltalán foglalkozik a kérdéssel, és nem nyelvtani kérdéseket boncolgat, az azt emeli ki, hogy a gyümölcsfák kivágása pszichológiai hadviselésként értelmezhető: az ostromlott város lakóinak fájdalmat okoz, ha látják, hogy kivágnák kertjeiket, munkájuk gyümölcsét. De erre nincs szükség, hiszen az isteni ígéret értelmében úgyszólván Izraelé lesz a Szentföld, aki élvezheti majd a megkímélt fa termését (Szforno). A tórai tilalom oka tehát inkább humánus, a pszichológiai hadviselés kegyetlensége ellen, az ostromlott emberek védelmében lép fel, nem pedig a természet vagy a teremtett világ értékeiért.

A bibliai tilalmat *bal taskhit* ('ne pusztíts!') néven a rabbik kiterjesztették minden értelmetlen károkozásra, háborús kontextustól függetlenül. A Babilóniai Talmud megtiltja a lámpaolaj pazarlását, a ruha értelmetlen megszakítását, bútorok tüzelőfaként való felaprítását, állatok okatlan megölését. Maimonides példái a rabbinikusan tiltott értelmetlen károkozásra (Misne Tora, *Hilkhot Melakhim* 6:10): tárgyak, edények összetörése, ruha megszakítása, épület lerombolása, forrás eltömítése és ételek megsemmisítése. A tilalmak egy részét mai szemmel környezettudatos előírásként értelmezhetjük. A felsorolás másik részét aligha: legfeljebb a tárgyak, a teremtett világ részei és az emberi munka termékei iránti tiszteletként.

Ésszerű, felelős emberi viselkedésről van tehát szó, nem pedig a környezet szempontjainak figyelembevételéről. Ezt emeli ki a középkori *Szefer Hinukh* ismeretlen szerzője (529. micva) is: „*A parancsolat gyökere [magyarázata] ismert: hogy neveljük a lelkünket a jó és a hasznos szeretetére, az ahhoz való ragaszkodásra. Mert ezáltal fog hozzánk is ragaszkodni a jó. De távolodjunk minden rossztól és pusztítástól. És ez a jámborok, a [jó]cselekedetek embereinek az útja: szeretik a békét, örülnek az emberek jólétének, a Tórához viszik őket közelebb, és nem vesztenek el egyetlen mustármagot sem a világból. Fájdalmat okoz nekik bármely pusztítás és elveszejtés, amelyet látnak, és minden erejükkel megvédenek bármit is a pusztulástól.*”

Vagyis a rombolás a morális rossz szinonimája. A gyümölcsfák, tágabb értelemben bárminek az elpusztítása nem a természet értékei miatt tilos, hanem azért, mert az emberi erkölcs értékeibe ütközik. A jámbor viselkedés a legfőbb cél, nem pedig a természet.

Ezen a ponton értjük meg, hogy a hagyományos zsidó felfogás nem azonosulhat a fenti (2) állítással sem. Az öko-tudatos gondolkodásmód a fenntarthatóságot helyezi a központba: hosszú távú fennmaradásunk attól függ, hogy miként gazdálkodunk erőforrásainkkal. Az éghajlat, a mezőgazdasági termés a zsidóság szerint is az ember tevékenységétől függ. A Sma részeként naponta kétszer elmondott Deut. 11:13-21 szerint attól, hogy a zsidó nép betartja-e a 613 isteni parancsolatot. Ezek közül csak egy az ostromlott város gyümölcsfájának a megkímélése. A hagyományos felfogás szerint nem a széndioxid-kibocsátás, hanem a bálványimádás vagy a szombat megszegése vezet éghajlatváltozáshoz. Nem felelős vízgazdálkodással, hanem a *smita* törvényeinek betartásával biztosítható hosszú távon a jó termés. Azzal, hogy minden hetedik évben parlagon hagyjuk a földet. Nem egy évvel korábban, nem egy évvel később, nem parcellánként más-más évben. Hanem abban az évben, de csak Izrael földjén, amikor a rabbik szerint *smita*-év van. Hogy mi jó és mi rossz, azt nem környezetvédelmi szakemberek, hanem rabbik határozzák meg, nem tudományos, hanem tórai alapon. Tehát a látszólagos hasonlóság – az emberi tevékenységtől függ a hosszú távú fenntarthatóság – mögött lényegi különbségek húzódnak meg.

A betartandó parancsolatok egyike a szombat. Egy blogbejegyzés² jól illusztrálja azt, hogy a mai ortodox társadalomban a szombati tilalmak erősebbek a pazarlás tilalmánál. Márpedig a környezettudatosság igazi tesztje – és itt térünk át a fenti (3) állításra – az, hogy a környezet érdeke erősebb szempont-e más tényezőknél. Ha a zsidó vallás alapvetően környezetbarát intézményrendszer lenne, a szó modern értelmében, akkor támogatná szombaton az energia-megtakarítást. De a Misna ennek ellenkezőjét írja elő (*Sabbat* 2:5): aki spórolásból olt el szombaton tüzet, az büntetendő tórai tilalmat szeg meg, szemben azzal, aki beteg érdekében vagy a rablóktól való félelmében oltja el. A *bal taskhit*, a pocsékolás előbb tárgyalt tilalma tehát csak az értelmetlen pazarlásra vonatkozik; természeti erőforrásainknak tórai tilalom által előírt elvesztegetésére nem. Ha betartjuk a parancsolatait, például azt, hogy egész szombaton égve hagyjuk a villanyt, akkor a természeti erőforrások Teremtője biztosítja számunkra a fenntartható fejlődést. A rabbik nem rangsorolják magasra az erőforrásokkal való takarékoskodást, ellentétben a zöldek (3) állításával.

² <http://zsoozsy.spaces.live.com/blog/cns!468525105C3EAE4C13092.entry>.

Összefoglalva, látjuk, hogy a leggyakrabban idézett zsidó természetvédő forrás – a gyümölcsfák kivágásának tórai tilalma, és a pocsékolás ebből levezetett rabbinikus tilalma – mögött nincs egy olyan „zsidó öko-teológia”, amely kompatibilis lenne a mai zöld gondolkodásmód példaként hozott három állításával.

Hogyan értékeljük azokat, ortodoxokat, neológokat, liberálisokat, akik a zsidó hagyományt zöld árnyalatban mutatják be? Vajon félreértik a zsidó hagyományt, amikor modern fogalmakat olvasnak bele pre-modern forrásokba? Nem, éppen ellenkezőleg: újraértelmezik a hagyományt, a forrásokat. A céljuk nem eszmetörténeti kutatás, a pre-modern gondolkodás megértése, hanem a zsidó hagyomány aktualizálása, modern fogalmakkal, a poszt-modern kor számára. Csupán azt teszik, amit két évezred óta tesz a rabbinikus zsidóság – valamint a világ számos más kultúrája –, és amit a posztmodern ismét legitimmé tett: a tegnap szövegeinek tendenciózus olvasása ürügy vagy segédeszköz a ma és a holnap kérdéseinek megvitatásához.

Biró Tamás
2010. május 5.